

Snežana Nikolić, Angelina Raičković Savić, Ana Mitić, *Roman Pottery from Viminacium*, Institute of Archaeology, Viminacium, Volume 7, Belgrade, 2023, 511 pp.

Cartea semnată de cele trei specialiste din Serbia are ca temă prezentarea ceramicii romane descoperită la *Viminacium*. Fortificație de prim rang pe limes-ul provinciei *Moesia Superior*, *Viminacium* a fost încă de la finalul secolului I AD un pivot al puterii romane la Dunăre, atât din perspectivă militară, cât și economică, așa cum arată inclusiv ceramica analizată în prezentul volum. Aici a staționat *Legio VII Claudia Pia Fidelis*, iar așezarea ajunsă în cursul evoluției sale la statutul de *colonia* a fost centrul administrativ și politic al provinciei.

Lucrarea prezintă o structură aparte, diferită de tradiționala împărțire pe capitole. Cele trei autoare au ales ca după o succintă introducere să prezinte ceramica de la *Viminacium* din perspectiva evoluției sale cronologice. Această evoluție a fost împărțită în trei mari perioade cronologice. Prima este încadrată între ultimele decenii ale sec. I p.Chr. și jumătatea celui următor. A doua perioadă este cuprinsă între a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. și finalul secolului al III-lea. Ultimul interval este constituit de antichitatea târzie. O serie de vase au fost analizate separat de evoluția cronologică amintită mai sus. Acestea sunt așa numitele „vase cu funcție specială”, cele utilizate în anumite ritualuri și ceremonii și vase cu funcționalitate necunoscută. Tot separat de evoluția cronologică au fost prezentate și vasele ceramice provenite din cercetarea mormintelor de la *Viminacium*.

În introducerea cărții sunt prezentate de o manieră succintă informații referitoare la poziția geografică și evoluția istorică a sitului arheologic, la istoricul cercetărilor, atât în ceea ce privește săpăturile arheologice, cât și principalele publicații anterioare dedicate ceramicii romane de la *Viminacium*. De asemenea, sunt enunțate principiile metodologice care stau la baza lucrării și a realizării tipologiei formelor. La baza acestei tipologiei stau forma și dimensiunile vaselor, precum și funcționalitatea acestora. Astfel au fost identificate 15 tipuri principale, care cuprind recipiente utilizate la prepararea hranei, la servirea produselor alimentare și a băuturilor, la transportul anumitor categorii de produse, la stocarea preparatelor culinare și a băuturilor pe o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp. Tot în introducere,

cititorul este avizat asupra faptului că ceramica nu este analizată din perspectivă cantitativă, din anumite considerente metodologice ce țin de obiectivitatea acestei metode. În fapt, lucrarea reprezintă un repertoriul al formelor ceramice de la *Viminacium* în epoca romană.

În prima parte a lucrării este prezentată ceramica romană de la *Viminacium* datată între finalul sec. I și jumătatea sec. al II-lea. Conform celor afirmate de autori, mare parte din recipientele ceramice databile în acest interval cronologic provin din import. Principala regiune geografică din care au fost importate vasele ceramice este nordul Italiei, urmată de Gallia și de regiunea est-mediteraneană. Producția locală este reprezentată de ceramica modelată cu mâna, atribuită populației indigene, pre-romane. De asemenea sunt evidențiate unele influențe de origine celtică asupra ceramicii romane produsă în zona *Viminacium*. Din punct de vedere tipologic sunt prezentate următoarele categorii: ceramica de masă, ceramica pentru prepararea hranei (de bucătărie), vase pentru provizii și vase pentru transport. Se insistă cu precădere asupra primei și ultimei categorii. În cazul ceramicii de masă sunt discutate originea veselei, tehnicile de producție, motivele decorative sau ștampilele de producător. În cazul amforelor se insistă asupra originii geografice și a tipului de produs transportat, acest fapt conducând în finalul primei părți la o succintă discuție despre principalele rute comerciale care aprovizionau situl de la *Viminacium* în perioadele flaviană și antoniniană.

A doua parte a lucrării este dedicată intervalului cronologic cuprins între a doua jumătate a sec. al II-lea și finalul celui următor. Atât din perspectiva evoluției istorice, cât și din cea a ceramicii romane, această perioadă reprezintă momentul de apogeu al civilizației romane la *Viminacium*. Spre deosebire de perioada premergătoare, când majoritatea ceramicii era procurată prin importuri, în a doua jumătate a sec. al II-lea și pe parcursul sec. al III-lea predomină ceramica produsă în ateliere locale. Acest fapt este cu atât mai ușor sesizabil în cazul unor categorii funcționale precum ceramica de masă sau recipientele întrebuințate la prepararea hranei. Și în ceea ce privește importurile se observă anumite mutații referitoare la regiunile geografice. Astfel, în cazul ceramicii de masă, acum sunt majoritare vasele importate din Gallia Centrală și din zona limes-ului renan, aici atelierul de la Rheinzabern fiind extrem de bine reprezentat. O parte substanțială a discuției este dedicată ceramicii de masă și de bucătărie produsă local. Sunt analizate procesele tehnologice, tipurile de decor și motivele decorative, forma generală a vaselor și nu în ultimul rând diferite influențe culturale. O notă aparte a discuției este reprezentată de legăturile comerciale ale populației de la *Viminacium* cu provinciile orientale ale Imperiului Roman. Această realitate este cel mai lesne vizibilă în cazul amforelor utilizate la transportul uleiului de măsline și a vinului. Dacă în perioada de început a așezării romane produsele de

acest tip erau procurate din nordul Italiei și din zone mai îndepărtate precum peninsula Iberică, acum uleiul de măsline și vinul sunt importate cu precădere din zona egeeană sau sud-pontică, fapt demonstrat de numărul mare al amforelor specifice acestor regiuni geografice și a timbrelor amforice în limba greacă.

Pe parcursul celei de-a treia părți a lucrării este prezentată ceramica din perioada romană târzie, care se întinde de la finalul sec. al III-lea până către jumătatea secolului al V-lea. Autoarele volumului insistă pe teoria tradițională conform căreia în această perioadă avem de-a face cu o cultură materială inferioară perioadelor precedente, datorită instabilității politice și a invaziilor barbare. Această realitate istorică afectează în mod evident și ceramica întrebuințată de populația acestei perioade. Ca o trăsătură comună pentru toate formele funcționale se observă pe de o parte reducerea drastică a produselor importate din atelierele occidentale, iar pe de altă parte o depreciere a calității ceramicii locale. În rest, structura prezentării principalelor categorii funcționale, a formelor, a tehnicilor de producție și a decorului, urmează modelul stabilit în părțile anterioare.

A patra parte a lucrării este dedicată vaselor ceramice cu „funcțiuni speciale”. Sunt descrise și analizate o serie de forme particulare, precum vasele de tip *clepsydra*, folosite la măsurarea timpului, sau vase folosite pentru păstrarea monedelor. Acestea în sine reprezintă descoperiri aparte, iar unele dintre exemplarele de la *Viminacium* (păstrate în întregime) au aproape caracter de unicat în Imperiul Roman. O categorie aparte este reprezentată de vasele miniaturale, multe dintre acestea fiind copii fidele ale unor forme consacrate și extrem de populare în epocă. Autoarele lucrării consideră că aceste vase erau folosite ca jucării pentru copii sau erau întrebuințate ca ofrandă funerară, dat fiind faptul că multe dintre acestea au fost descoperite în morminte. Cea mai consistentă discuție este despre vasele de cult, fie că este vorba despre banalele afumători (*thuribula*) descoperite pe scară largă în toate așezările romane de pe linia Dunării, sau vase mai pretențioase precum oalele decorate cu șerpi sau cele decorate cu elemente antropomorfe. La acestea se adaugă vasele decorate prin ștampilare, cu varii motive, în special vegetale sau celeste, dar și cu motive zoomorfe. Descrierea în detaliu a acestor vase este extrem de utilă deoarece exemplare similare sunt întâlnite în multe așezări militare sau civile, atât pe cursul mijlociu, cât și la Dunărea de Jos. Nu în ultimul rând este de remarcat faptul că o bună parte dintre vasele de cult au fost produse în atelierele locale, în special pe parcursul sec. al II-lea și al III-lea.

În următoarea parte a lucrării sunt prezentate vasele ceramice descoperite în mormintele de la *Viminacium*. Conform tipologiei propusă de cele trei autoare, aceste vase sunt împărțite în două categorii. În prima categorie sunt incluse vasele cu funcția de urnă funerară. Dată fiind destinația lor, acestea sunt în general oale de diferite dimensiuni, modelate la roată sau cu mâna. A doua categorie este constituită din

vasele depuse ca ofrandă în morminte de incinerare sau inhumație. În acest caz se constată o varietate mai mare a formelor, pe lângă ceramica din categoria *Coarse Ware* fiind prezentă și ceramică de masă (atât forme închise cât și forme deschise), unele vase deosebite (prezentate anterior ca forme cu „funcțiuni speciale”) și amfore. În acest ultim caz este prezentat un exemplu de inhumație a unui nou-născut într-o amforă cu coaste, descoperit în zona amfiteatrului. Date fiind contextele funerare, multe însoțite de monede, acestea reprezintă principala sursă în stabilirea cronologiei ceramicii romane de la *Viminacium*.

Zece pagini au fost dedicate concluziilor. Pe parcursul acestora sunt sintetizate informațiile prezentate în detaliu în părțile anterioare, practic realizându-se un rezumat al lucrării. Așa cum au afirmat și cele trei autoare în debutul lucrării, ceramica romană de la *Viminacium* nu a fost analizată și din punct de vedere cantitativ din varii motive. Din păcate această lacună împiedică o analiză holistică a materialului ceramic. Este greu de intuit, spre exemplu, raportul dintre ceramica importată și cea produsă local și felul cum acest raport se modifică în cursul evoluției istorice a sitului. De asemenea este greu de sesizat care au fost principalele zone geografice care au influențat din perspectivă culturală atelierele locale și felul în care a evoluat această influență pe parcursul secolelor al doilea și al treilea.

Din lectura volumului am remarcat și modul neunitar în care au fost prezentate formele ceramice. În cazul așa numitelor „forme comune” s-a optat pentru o prezentare a evoluției cronologice, fiind stabilite cele trei perioade menționate anterior. În schimb, pentru „vasele de cult” și ceramica provenită din mormintele de la *Viminacium*, cele trei autoare au renunțat la criteriul cronologic, tratând aceste categorii ceramice separat, cu toate că formele vaselor descoperite în morminte sunt similare cu „formele comune” și nu de puține ori aceste vase au fost întrebuițate în activitatea cotidiană înainte de a fi depuse ca ofrande funerare. Chiar și în cazul așa numitei vesele de cult, distincția dintre unele forme asociate cu această categorie și ceramica comună nu este chiar atât de evidentă.

Partea tehnică a lucrării este compusă din catalog și dintr-un tabel tipocronologic. Catalogul se întinde pe nu mai puțin de 302 pagini. Pe parcursul acestor pagini sunt descrise amănunțit și ilustrate prin desene toate formele ceramicii romane cunoscute până în prezent la *Viminacium*. Catalogul este structurat pe criteriul funcționalității vaselor, fiind ignorată zona de proveniență a acestora (importurile și produsele locale sunt prezentate fără a se face distincție între acestea). Cu toate neajunsurile sale, catalogul reprezintă indiscutabil punctul forte al volumului și va constitui un instrument de lucru prețios pentru cei care vor studia în viitor ceramica romană de pe *limes*-ul dunărean. Tabelul de la finalul lucrării este o completare a catalogului, aici fiind marcate încadrarea cronologică și zonele din situl arheologic în

care sunt prezente respectivele forme ceramice. În ceea ce privește ilustrația, din păcate lipsesc fotografiile color ale vaselor (cu câteva excepții de figuri incluse în textul primei părți).

Cu toate neajunsurile sale, cartea semnată de Snežana Nikolić, Angelina Raičković Savić și Ana Mitić va rămâne o lucrare de referință pentru ceramica romană din provincia *Moesia Superior* prin varietatea formelor și a materialului ceramic prezentat. Nu în ultimul rând, lucrarea este importantă pentru specialiștii interesați de această categorie de material arheologic pe cuprinsul provinciilor *Dacia* și *Moesia Inferior*, datorită influenței pe care atelierele ceramice de la *Viminacium* le-a avut asupra acestor provincii.

Marian MOCANU

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion", Tulcea, România
marian1054@yahoo.com